

O NEKIM PROBLEMIMA HRVATSKE POVIJESTI U XV ST.

U povodu knjige M. Šunjića, *Dalmacija u XV st.*, Sarajevo 1967.

Tomislav Raukar

Usprkos obilju radova naše historiografije o mletačkoj vlasti nad Dalmacijom od XV—XVIII st. (spominjem u prvom redu mnogobrojne radove G. Novaka bez kojih uopće ne možemo pristupiti studiju dalmatinske prošlosti, zatim pregled razvitka mletačke Dalmacije od J. Tadića u *Historiji naroda Jugoslavije II*), postojanje mnogih otvorenih problema i neosvijetljenih razdoblja nameće potrebu iscrpne sinteze o razvitku mletačke Dalmacije. Ali, dok je razdoblje mletačke borbe za Dalmaciju do početka XV st. obrađeno vrlo velika pažnja, dotle je razdoblje od XV do XVIII st. ostalo znatno slabije obrađeno, dijelom i kao rezultat neobjelodanjenosti izvorne građe koja još i danas u našim arhivima čeka izlazak na svjetlost dana.

Zbog toga je potrebno odmah na početku upozoriti na korisnost Šunjićeve monografije o Dalmaciji u XV stoljeću. Ne namjeravam ovdje iscrpnije prikazivati Š.-ev rad. Sud bih mogao ovako sažeti: to je korisna, dobro pisana monografija, ali koja u sebi nosi nekoliko ozbiljnih nedostataka koji znatno umanjuju njezinu vrijednost. Oni su dijelom rezultat neriješenih problema o razvitku mletačke Dalmacije u hrvatskoj historiografiji, ali i autorovih koncepcija. Želio bih se u ovom prilogu osvrnuti upravo na ta sporna pitanja.

Evo ipak sadržajne strukture Š.-eva rada: nakon napomena o izvorima i literaturi (I pogl., str. 11—25), autor opisuje ekonomske i političke interese Venecije na Jadranu u vezi s njezinom politikom prema Dalmaciji (II pogl., 27—33), a zatim u III pogl. (35—74) iznosi političke prilike u Dalmaciji nakon Ludovikove smrti (1382), opisuje prodaju Dalmacije 1409. i uspostavljanje mletačke vlasti u Dalmaciji. U IV pogl. (75—95) opisuje teritorijalni razvitak Dalmacije u toku XV st., dok u V pogl. (97—184) iscrpno iznosi organizaciju mletačke vlasti u Dalmaciji, odnosno njezin upravni, sudski i vojnički sistem. U VI pogl. (185—219) opisuje političke prilike u Dalmaciji u toku XV st., odnos mletačke vlasti prema sukobima plemića i pučana, a u VII pogl. (221—250) gospodarske odnose. Poglavlje VIII (251—287), koje nosi naslov: *Osvrt na grad i selo*, ima obilježja kulturne povijesti, jer iznosi neke elemente svakodnevnog života u dalmatinskim gradovima u XV st., zatim prilike u prosvjeti i zdravstvu, a u glavi 13. (276—287) piše o etničkoj strukturi mletačke Dalmacije. U Zaključku (IX pogl., 289—294) autor sintetizira rezultate svojih istraživanja.

Kao što se iz toga tek skiciranog sadržaja vidi autor je u svojoj monografiji dodirnuo sve elemente političkog, društvenog, gospodarskog, pa i kulturnog razvitka Dalmacije u XV stoljeću. Ipak, Š.-evu prikazu Dalmacije u XV st.,

nedostaju neki elementi bez kojih ne možemo u potpunosti shvatiti razvitak Dalmacije u tom razdoblju. Radeći pažljivo na podacima izvora i donoseći mnoštvo vrijednih podataka, Š. je donio, da tako kažem, precizan snimak razvitka Dalmacije u XV st., ali je zanemario opće uvjete toga razvitka. Uzrok je tome stanovita izdvojenost njegove Dalmacije — vremenska i prostorna. Jer, da bismo objasnili neka važna pitanja, kao što su autonomija dalmatinskih gradova i njihov pad pod vlast Venecije u XV st., ne možemo se ograničiti samo na XV st., već je neophodan širi vremenski raspon, barem XIV i XV stoljeće, jer samo tako možemo shvatiti stvarni položaj dalmatinskoga grada u početku XV stoljeća. Drugim riječima to znači da razvitak Dalmacije u XV st. moramo promatrati kao dio i rezultat šireg razvitka hrvatskih zemalja. Povijesni razvitak Dalmacije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku mnogostruko je uvjetovan razvitkom ostalih hrvatskih zemalja, odnosno njezina zaleđa, pa je i metodički pogrešno, ako ne pokušamo objasniti te veze ovisnosti. Kratko rečeno, Š.-eva knjiga više je deskripcija jednog stanja nego traženje njegovih uzroka i njihovih međusobnih veza, a bilo je neophodno da su u njoj oba ta elementa prisutna. Mislim da je Š. propustio priliku da u svom radu, prvom sustavnom i iscrpnom pristupu povijesti mletačke Dalmacije u XV st., upozori na važnost dalmatinskog XV stoljeća za hrvatsku povijest u tom razdoblju. A upravo elementi razvitka ostalih hrvatskih zemalja, koji su bitno utjecali na razvitak Dalmacije u XIV i XV st. i koji mogu objasniti njezin pad pod mletačku vlast, gotovo da i nisu prisutni u Š.-evu radu. Otkrivanje uzročnih veza s razvitkom ostalih hrvatskih zemalja bilo bi osobito zanimljivo baš za XV st. koje je svojim, u cjelini tragičnim, tokom predodredilo razvitak hrvatskih zemalja za više stoljeća.

Iz autorova teksta ni po čemu se ne vidi da je razvitak srednjovjekovne Dalmacije bio vrlo važan sastavni dio u cjelini hrvatske povijesti, odnosno da je mletačka Dalmacija u XV st. jedna od hrvatskih zemalja. Kao što autor nije objasnio uzroke njezina pada pod mletačku vlast u početku XV st., tako nije upozorio ni na posljedice tog pada za razvitak drugih hrvatskih zemalja u kasnom srednjem vijeku. Gotovo istodobno dok Turci počinju s osvajanjem središnjeg dijela hrvatskog teritorija (od druge polovice XV st.), Venecija oduzima Hrvatskoj Dalmaciju, pa je time za više stoljeća onemogućen njezin politički i gospodarski razvitak na Jadranu. Što je taj gubitak značio za Hrvatsku i Dalmaciju jasno pokazuje usporedba njihova razvitka u XV i XVI st. s gospodarskim usponom dalmatinskih gradova u drugoj polovici XIV st. koji je dobrim dijelom bio omogućen zajedničkim političkim vrhovništvom (kralj Ludovik) i intenzivnim gospodarskim vezama dalmatinskih gradova sa srednjovjekovnom Hrvatskom i Bosnom. U XV st., nakon pada Dalmacije pod mletačku vlast, nestaju svi preduvjeti za dalji razvitak hrvatskih zemalja. Izdvojivši na taj način Dalmaciju iz cjeline hrvatske povijesti, Š. nije mogao dospjeti do sinteze o njezinu razvitku u prvom stoljeću mletačke vlasti, pa je ta izdvojenost jedan od najvećih nedostataka autorova prikaza o povijesnom razvitku mletačke Dalmacije u XV stoljeću.

Probleme koje Š.-eva monografija nameće sabrao bih ovako: a) teritorijalna izdvojenost mletačke Dalmacije; b) autonomija dalmatinskih gradova i obilježja mletačke vlasti; c) gospodarski razvitak mletačke Dalmacije u XV st. i d) etnička struktura mletačke Dalmacije.

a) O teritorijalnoj izdvojenosti mletačke Dalmacije. Da je Š. postavio Dalmaciju između Venecije i Ugarske, odvojivši je tako od srednjovjekovne Hrvatske, pokazuje najbolje IV poglavlje (Pomjeranje granica mletačke Dalmacije do kraja XV stoljeća) koje već u podnaslovu upozorava da će biti riječ o »razgraničenju (Dalmacije; T. R.) s Ugarskom«. (75) Na idućoj strani autor konstatira da su nakon 1409. bili loši odnosi između »Venecije, koja se bezobzirno širila u Dalmaciji, i Ugarske, koja je time potiskivana sa obala Jadranskog mora«. (76) Govoreći o događajima nakon isteka primirja između Venecije i Žigmunda (petogodišnje primirje sklopljeno 1413), autor ističe da je »Venecija imala uspjeha u nastalom ratu i u više predjela pomjerila granicu na štetu Ugarske«. (79) Nakon mletačko-turskog mira 1479, ističe autor, Turci su »ostali u neprijateljstvu s Ugarskom«, pa su tražili dopuštenje za prijelaz preko mletačkog teritorija da bi mogli napasti Skradin, Bribir ili Ostrovicu, ali autor u tim »ugarskim tvrđavama« nalazi samo »ugarske posade«. (91)

Mjesto u historiografiji uobičajena naziva »ugarsko-hrvatski kralj«, autor u čitavoj knjizi upotrebljava naziv »ugarski kralj«. Dok je naziv »ugarsko-hrvatski kralj« historiografski, skovan da istakne činjenicu da se vlast ugarsko-hrvatskih vladara protezala i nad hrvatskim zemljama i da upozori na njihovu posebnost koja se ogledala u nekim ustavnim elementima (sabor, ban, institucija hercega), dotle srednjovjekovni izvori, pisani latinskim, talijanskim i hrvatskim jezikom, poznaju gotovo redovito samo intitulaciju »rex Hungarie« (ili Ungarie). Ali, intitulacija ugarsko-hrvatskih vladara, koja se kao formalni diplomatski element odnosila samo na osobu vladara, ne govori nam mnogo o njihovoj stvarnoj vlasti, a upravo srednjovjekovna Hrvatska i Dalmacija u XII, XIII i u prvoj polovici XIV st. razvijale su se uglavnom samostalno, daleko od direktnog utjecaja vlasti Arpadovića pa su njihov politički razvitak u tom razdoblju nosile vlasteoske obitelji koje su vladale kao samostalni vladari (Bribirci, Krčki knezovi, Nelipčići). Zbog toga je naziv »ugarski kralj« vjerniji izvorima i stvarnom razvitku, pa bismo se mogli složiti s autorom oko njegove upotrebe, samo nam nedostaje autorova argumentacija. Ostaje, naime, otvoreno pitanje: je li naziv »ugarski kralj« kod autora rezultat mehaničkog prenošenja intitulacija izvora (mletačkih i domaćih), ili autor takav naziv upotrebljava da bi preciznije označio opseg vlasti ugarsko-hrvatskih vladara. Drugim riječima: ocjena autorove upotrebe termina »ugarski kralj« ovisi o značenju koje autor tom nazivu pridaje u svom tekstu. Budući da autor termin »ugarski« vrlo često upotrebljava mjesto »hrvatski«, očigledno je da je to prenošenje intitulacije »ugarski kralj« iz izvornih tekstova samo odraz njegove koncepcije o izdvojenosti Dalmacije iz cjeline hrvatske povijesti.

Međutim, Š. ozbiljno griješi kad naziv »Ugarska« i »ugarski« upotrebljava umjesto »(srednjovjekovna) Hrvatska« i »hrvatski«. Postavivši borbu Mlečana za Dalmaciju, a time i širenje Dalmacije u XV st. na *ugarski teritorij*, autor je zanemario da istakne veoma važnu činjenicu za politički i gospodarski razvitak, da se mletačka Dalmacija širila na području *srednjovjekovne Hrvatske*, odnosno — ako bismo uzeli još širi vremenski razmak, od ranog srednjeg vijeka do mletačkih osvajanja XV—XVIII st. — da istakne da je onaj dio mletačke Dalmacije koji opisuje, tj. područje od Nina do Splita (v. uvodna napomena, str. 9), nastao na teritoriju srednjovjekovne Hrvatske. Dalmatinski gradovi — uzmimo kao najjasniji primjer Zadra — postepeno šire svoj teri-

torij od prvobitnog antičkog gradskog agera, s kojim ulaze u srednji vijek, u dubinu hrvatskog teritorija.¹ Razvitak zadarskog distrikta i nije drugo nego etapno širenje na hrvatskom teritoriju. Jedna od etapa toga širenja je i mletačko osvajanje u toku XV st., kad se zadarski teritorij (preciznije: područje zadarske jurisdikcije) znatno proširuje. Autor je zanemario postojanje srednjovjekovne Hrvatske, a to ne bi smio biti niti slučajan propust. Netačno upotrijebljen i odviše općenit naziv »Ugarska«, koji se kod autora odnosi i na teritorij srednjovjekovne Hrvatske, nije prihvatljiv.

Ova upozorenja o teritorijalnom odnosu mletačke Dalmacije i srednjovjekovne Hrvatske važna su i zbog gospodarske problematike. Autor nije obratio pažnju na društvene i gospodarske probleme hrvatskog teritorija koji u XV st. ulazi u sastav mletačke Dalmacije, pa nije upotrijebio dva važna izvora za gospodarski razvitak dijela hrvatskog teritorija u zadarskom zaleđu: Zadarski katastik i Novigradski zbornik. S druge strane, iz autorova teksta ne doznajemo ništa o gospodarskim vezama mletačke Dalmacije i srednjovjekovne Hrvatske, pa je tako Dalmacija ostala sasvim izolirana od svoga zaleđa.

Mislim da nije potrebno primjerima dokazivati opstojnost srednjovjekovne Hrvatske u suvremenim izvorima. Evo, ipak, nekoliko primjera iz mletačkih dokumenata XV i XVI st. iz kojih se vidi da je u njima preciziran pojam srednjovjekovne Hrvatske. God. 1411. Mlečani kupuju za 5000 dukata »castrum Ostrovize situm in Crovazia...« (Listine VI, 147), a 1448, u predstavci šibenske komune duždu Franciscu Foscariju, govori se o običaju Šibenčana da »idu u Hrvatsku na planine sa svojom stokom bez ikakvoga plaćanja...« (»andar in Croatia su le montagne con loro animali senza alcuno pagamento...«; Listine IX, 278—80), dakle u svoje neposredno zaleđe. I u XVI st. tačno se zna da je čitavo zadarsko zaleđe hrvatski teritorij, pa na početku Novigradskog zbornika iz 1551. stoji: »Ovdje dolje napisat ćemo običaje, koji su bili na tlu Hrvatske između Knina i Nina...« (»Qui di sotto scriveremo le consuetudini che sono state nel paese di Croacia, cominciando da Tnina fin a Nona...«; Barada, Starohrvatska seoska zajednica, Zagreb 1957, 158).

Š. je, prema tome, propustio da umjesto »razgraničenja s Ugarskom« (75) prati graničenje ili sa srednjovjekovnom Hrvatskom ili s ugarsko-hrvatskom državom, zanemarujući istodobno i gospodarska pitanja onog dijela mletačke Dalmacije u XV st. koji je nastao na starom hrvatskom teritoriju.

b) O autonomiji dalmatinskih gradova i o obilježjima mletačke vlasti. Š. počinje opis dalmatinskog razvitka tek od Ludovikove smrti (1382), što je djelom i razumljivo, jer njegovom smrću nestaje posljednje snage koja se mogla oduprijeti Veneciji. Upravo u tom razdoblju, potkraj XIV i na početku XV st. sazrijevaju svi politički uvjeti za konačno učvršćivanje mletačke vlasti na našoj obali. Međutim, za bitno pitanje: kakav je bio stvarni položaj dalmatinskih gradova u razvijenom srednjem vijeku i kakav je bio odnos dalmatinskih gradova prema Veneciji — pitanje veoma važno za razumijevanje dalmatinskog XV stoljeća — to razdoblje nije dovoljno. Da bismo probleme dublje osvijetlili,

¹ Usp. o tome: M. Suić, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru I, Zadar 1955, 1—36; za Zadar: I. Beuč, Statut zadarske komune iz 1305. godine, Vjesnik drž. arhiva u Rijeci II, Rijeka 1954, 493—781 i N. Klaić, Neki problemi srednjovjekovne povijesti Zadra, Zbornik »Zadar«, Zagreb 1964, 129—39.

neophodno je obratiti pažnju problematici dalmatinskoga grada od vremena stvaranja komune (XII st.) dalje. Dakako, u jednom pregledu koji obuhvaća sva područja političkog, gospodarsko-društvenog i kulturnog života, kao što je ova monografija, nije potrebno, a ni moguće, ulaziti u iscrpan studij pojedinih problema, vezanih uz razvitak dalmatinskoga grada, ali mi se čini da je bilo neophodno barem skicirati tu problematiku, kao uvod u prikaz dalmatinskog XV stoljeća. Time bi razvitak dalmatinskoga grada, koji nakon 1409. za četiri stoljeća pada pod mletačku vlast, bio objašnjen ne samo iz aspekta odnosa političkih snaga na prijelazu iz XIV i XV st., nego i kao društveno-gospodarski organizam koji u razvijenom srednjem vijeku vodi dinamičnu borbu za svoj autonomni opstanak. Uostalom, i ti politički uvjeti bili bi bolje objašnjeni da je autor usporedio mletačke akcije u XIV st. s osvajanjem u XV stoljeću.

Kad 1322. Bribirci nestaju kao politička snaga u Hrvatskoj, Venecija se koristi prilikom, budući da Anžuvinac Karlo nema snage za odlučniju intervenciju, da proširi svoju vlast nad našom obalom. God. 1322. predaju joj se u »zaštitu« Šibenik i Trogir, a 1327. Split. Venecija tada nastupa veoma oprezno. U ugovoru iz 1322. ističe se da Venecija uzima pod svoju vlast Šibenik, odnosno Trogir, ali »čuvajući časti i prava gospodina kralja Ugarske, koja ima ili bi mogao imati u rečenom gradu« (*»salvis honorificenciis et iuribus domini regis Hungarie, que haberet vel deberet habere in civitate predicta«*; Listine I, 331 i 337), a ista formulacija primijenjena je i 1327. u ugovoru između Venecije i Splita (Listine I, 368—72). Sličnu opreznost pokazala je Venecija i u dugogodišnjoj borbi za skradinski castrum (od 1322. do 1356), kad je usprkos vrućoj želji da zavlada tim važnim gradom srednjovjekovne Hrvatske oklijevala, zbog Anžuvinaca, da poduzme odlučniju akciju. Prilike se mijenjaju nakon smrti Ludovika i Tvrtka I, kad nestaju Anžuvinci i srednjovjekovna Bosna kao snage u političkoj igri za dalmatinske gradove, pa to Veneciji omogućuje odlučniji pristup dalmatinskim gradovima.

Š. veoma iscrpno govori o upravnom sistemu u Dalmaciji u XV st., donosi mnogo zanimljivih podataka, opisuje ograničavanje komunalne autonomije, ali ne sintetizira problem autonomije, iako se upravo nameće usporedba XV stoljeća, kada dalmatinski grad više nema nikakve autonomije, sa stoljećima kada su se za nju uporno borili, a također i potreba za traženjem uzroka tom gubitku autonomije.

Pri studiju položaja dalmatinskih gradova pod mletačkom vlašću u XV st., precizno utvrđivanje svih detalja u kojima se ogleda smanjivanje njihove autonomije (dosad najiscrpniji rad o tome: Maja Novak, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*, Zadar 1965) ipak je samo prva faza koja nužno ostavlja otvorenim pitanje: je li ograničavanje autonomije mletački specifikum, primijenjen u Dalmaciji, ili je ono u skladu s nekim povijesnim zakonitostima, pa prema tome i nužno? To pitanje ne zahtijeva odgovor zato da bismo izmijenili činjenice o pristupu mletačke vlasti gradskoj autonomiji, ili negativnu ocjenu mletačke vlasti u Dalmaciji, nego da bismo tačnije osvijetlili samu gradsku autonomiju i položaj grada. Autonomija srednjovjekovnih dalmatinskih gradova veoma je kompleksan pojam. Ona je mnogo više bila rezultat stvarnog razvitka i odnosa snaga nego što je ovisila o privilegijima, kao ispravama. Dakako, bilo bi pogrešno, ako bismo zanemarili privilegij

kao pravni temelj autonomije. Dalmatinski gradovi su nastojali da dobiju privilegije, a ponekad su ih i falsificirali, pa već i to upozorava na njihovu važnost. Na primjer, šibenski privilegij iz god. 1167. nesumnjiv je i veoma nespreni falsifikat (usp. o tome: N. Klaić, O autentičnosti privilegija trogirskog tipa, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru II/1958, 77—88), vjerojatno iz XIII st., ali njegove brojne potvrde pokazuju koliko je on Šibenčanima bio važan i kako je taj privilegij mogao postati baza za priznavanje autonomije u početku XIV stoljeća. Ali, usprkos tome, sama isprava o autonomiji nije je uvijek i osiguravala.

Za dalmatinski grad u razvijenom srednjem vijeku nije bilo presudno pitanje: koju će političku vlast priznavati, nego: kakav je odnos između te vlasti i gradske autonomije. To je temeljno pitanje dalmatinskih gradova od XII st. dalje. Zbog toga su na odnos dalmatinskih gradova prema vrhovnoj vlasti utjecali samo stvarni komunalni interesi, odnosno preciznije, interesi vladajućeg sloja u komuni. Autonomni položaj dalmatinskoga grada ugrožava snažnija vrhovna vlast, pa njegova autonomija ovisi o snazi vlasti koju prizna. Dakako, problem nije tako jednostavan. Na odnos grada i vrhovne vlasti utječu i neki drugi elementi, kao staleški odnosi između plemića i pučana, ponekad i odnosi između pojedinih dalmatinskih gradova (primjer Paga i Zadra u XIV stoljeću). Svaki put, kada dalmatinski gradovi priznaju snažnije političko vrhovništvo, to nužno rezultira ograničenjem autonomije, u prvom redu ograničenjem ili gubitkom slobode izbora kneza, a zatim i ekonomskim teretima. Ako i ne uzmemo u obzir odnos Venecije prema Zadru u XIII st., kojem je ona zbog upornih pobuna i njegova značenja nametala osobito teške obaveze, možemo gornju tvrdnju najbolje ilustrirati na primjeru Splita u XIV stoljeću. Netom je Split 1327. priznao vlast Venecije, izgubio je temeljno obilježje autonomije — slobodan izbor kneza, jer je ugovorom bilo određeno »da će gospodin dužd i njegovo vijeće svake druge godine slati jednog od plemića iz velikog vijeća da upravlja gradom Splitom, koji će se nazivati knezom Splita i koji će se birati u Veneciji u velikom vijeću« (»quod per dominum ducem et suum consilium singulis duobus annis mittatur ad regendum dictam civitatem Spalati unus ex nobilibus de maiori consilio, qui nuncupabitur comes Spalati, qui eligetur Venetiis in maiori consilio«; Listine I, 369).

Odnos Ludovika Anžuvina prema Splitu, s obzirom na slobodu izbora kneza, pokazuje znatne sličnosti s mletačkim. I Ludovik određuje Splićanima koga će izabrati za kneza. Pod kraljevim pritiskom Split poništava izbor potestata Gentilisa i bira za kneza bana Nikolu Seča (1359), a istodobno i kneza u Zadru i Šibeniku. Takvom ograničenju autonomije Ludovik dodaje i ekonomske terete. Trgovinu soli preuzima u svoje ruke i ona postaje kraljev monopol. Ludovik uvodi dotada nepoznati porez, tridesetinu, na uvezenu i izvezenu robu. Osim toga, Ludovik je već god. 1358. odredio da jedan dio komunalnih prihoda pripada kraljevskoj blagajni (Smičiklas, Codex diplomaticus XII, 589—92; G. Novak, Povijest Splita I, 175). Takav je bio Ludovikov odnos i prema nekim drugim dalmatinskim gradovima koji uklapanjem u snažni Ludovikov centralistički državni sistem nužno gube pravo slobodnog izbora kneza. To je najbolje izrazio ban Ivan Čuz kad je, donoseći odluku u jednom sporu u Trogiru 23. VIII 1358, istaknuo da »nitko ne može u dalma-

tinskim gradovima biti potestat ili kapetan, osim po kraljevoj volji i njegovoj naredbi» (*»quia nullus potest esse in ciuitatibus Dalmatie potestas, vel capitaneus, nisi de voluntate regia et de eius commissione«*; Smičiklas, n. dj. XII, 506—7; usp. i M. Novak, n. dj; 28—9).

Ali, usprkos sličnostima Ludovikova i mletačkoga pristupa gradskoj autonomiji, ipak je položaj dalmatinskih gradova bio u gospodarskom pogledu bitno drukčiji pod Ludovikom od njihova položaja pod mletačkom vlašću u XV stoljeću. Anžuvinsko razdoblje donosi dalmatinskim gradovima gospodarski procvat. U prvom redu oživljava trgovina kao rezultat stapanja dalmatinskih gradova sa zaleđem i jačanja trgovačkih veza s talijanskom obalom Jadrana. Nasuprot tome, mletačka gospodarska politika prema dalmatinskim gradovima u XV st. vodila je njihovu postepenom gospodarskom slabljenju.

Ipak, analiza Ludovikova i mletačkog odnosa prema dalmatinskim gradovima vodi nas zaključku da je ograničavanje gradske autonomije bilo nužno pri svakom uklapanju u snažniji, centralizirani državni sistem. To ne dolazi do izražaja samo na relaciji grad-vrhovna vlast, već ponekad i u odnosima između pojedinih dalmatinskih gradova, na primjer u odnosu Zadra prema Pagu. Dok se Zadar neprekidnim pobunama nastoji oduprijeti mletačkoj vlasti, on istodobno svim silama sprečava samostalniji razvitak Paga u XIV st., nastojeći da Pag ostane područje njegove ekonomske eksploatacije (Listine II, od str. 47 dalje na različitim mjestima; usp. N. Klaić, *Paški falsifikati*, Radovi Filozofskog fakulteta, Historijska grupa I, 15—27). Prava i potpuna autonomija Splita u prvoj polovici XIII st. (potestat Garganus de Arscindis) bila je moguća samo u trenutku nemoći Arpadovića i u međurazdoblju pritiska hrvatske vlastele na grad. Za Ludovika, a pogotovu u XV st., takva autonomija, kao izraz feudalne društvene mikrostrukture, nije više bila moguća. Relativno malen i slab politički i gospodarski organizam, kao što je srednjovjekovna dalmatinska gradska komuna, nije mogao postojati sam za sebe u takvoj državnoj strukturi kao što je bila Ludovikova ili mletačka. U literaturi je iscrpno opisano ograničavanje autonomije dalmatinskih gradova pod mletačkom vlašću, ali pri tom nije ipak dostatno upozoreno na povijesnu nužnost i zakonitost takvog ograničavanja. Uostalom, najteža posljedica za razvitak dalmatinskih gradova u XV st. nije bilo političko ograničavanje autonomije, već mnogostruko kidanje veza s hrvatskim zaleđem, kao rezultat političkog razvitka hrvatskih zemalja u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, a osobito u XV st.

Pri ocjeni mletačke politike prema dalmatinskim gradovima u XV st. i utvrđivanju njezinih obilježja moramo polaziti prvenstveno od njezinih gospodarskih uzroka. Političko ograničavanje autonomije, koje se u prvom redu ogleda u nepovredivom načelu da se comes dalmatinskih gradova bira između mletačkih plemića i šalje iz Venecije, samo je preduvjet za mletački osnovni cilj: ekonomske snage dalmatinskoga grada potpuno podrediti vlastitim ekonomskim interesima. Dalmatinska obala imala je veliku važnost za mletačku trgovinu, o čemu Š. dobro govori u svojoj monografiji (II poglavlje), pa je nametnuti politički sistem bio u stvari osiguranje ekonomskih interesa. Na str. 30. Š. citira jednu izreku mletačkog senata iz 1471. koja najbolje odražava obilježja i uzroke mletačke vlasti: *»mercatura est illa res que auxit et conservat hanc civitatem nostram«*. Zbog toga gospodarski razvitak dalmatinskih

gradova od XV st. postepeno nazaduje, upravo u razdoblju kad ekonomska moć Venecije dostiže vrhunac, pa J. Tadić s pravom konstatira da se »u dalmatinskim gradovima nisu mnogo osjetile posljedice one žive aktivnosti u međunarodnoj trgovini na Mediteranu u XV st. [...]« (Historija naroda Jugoslavije II, 265). Za objašnjenje mletačke vlasti veoma je važno da istaknemo da takvu politiku Venecija nije vodila samo prema dalmatinskim gradovima, već i prema pokorenim gradovima u sjevernoj Italiji. Praga ističe da su u početku XV st. »dalmatinski gradovi došli u isti pravni položaj i postigli ista prava koja su na primjer bila podijeljena 1404. Vicenzi, 1405. Veroni, 1406. Padovi, a 1420. furlanskim gradovima«,² dakle u isto doba kada Venecija počinje svoju vlast širiti i na našoj obali. Dakako, Pragi nije na umu istraživanje gospodarskih temelja mletačke vlasti, već i u tome vidi dokaz apsurdne hipoteze o talijanstvu Dalmacije, ali za nas su te činjenice veoma instruktivne.

Jedno od najboljih poglavlja u Šunjićevoj monografiji je šesto: Političke prilike u mletačkoj Dalmaciji XV stoljeća, u kojem analizira stajalište pojedinih društvenih staleža prema mletačkoj vlasti. Uglavnom ispravno konstatira da je »seljaštvo bilo sasvim nezainteresirano pitanjem da li njegov gospodar i taj grad priznaju suverenitet ugarskog kralja ili mletačkog dužda« (186), a u gradovima da je »plemstvo, uglavnom, neprijateljski gledalo na mletačku upravu, dok su je pučani uglavnom dobro primali«. (186) Venecija je dijelom svoju vlast i temeljila na tom staleškom antagonizmu. Ne dirajući u osnove društvene strukture, Venecija je spretno intervenirala u sukobima plemića i pučana, postepeno proširujući prava pučana (na primjer u Splitu). O neprijateljskom stavu dijela patricijata prema mletačkoj vlasti svjedoče brojna progonstva članova patricijskih obitelji u Veneciju nakon 1409. (Zadar, kasnije Trogir, Split), o čemu Š. donosi mnogo zanimljivih podataka, usprkos tome što je mletačka vlast, dakako, imala plemićko, aristokratsko obilježje. Jedan od najvažnijih zahtjeva Splita prilikom potčinjavanja Veneciji (1420) bio je »da nijedan pučanin ne može postati vijećnik i plemić grada...« (»quod nullus de popularibus civitatis fiat consiliarius et nobilis civitatis...«; Listine VIII, 25), što je mletačka vlada prihvatila. Autonomija dalmatinskih gradova bila je izraz vlasti patricijata. Zbog toga korčulanski pučani pozdravljaju odluku mletačke vlade od 4. II 1442. da se i korčulanski knez bira između mletačkih plemića u Velikom vijeću, a ne da ga, kao dotada, biraju korčulanski plemići između članova mletačkoga Velikog vijeća (Listine IX, 155; o tome iscrpno Šunjić, Dalmacija..., 101—4). Formalno je to bilo ukidanje ostataka korčulanske autonomije, ali kako je to bila autonomija patricijata, pučani su na nju isključivo staleški reagirali.

Dakako, pri određivanju staleških otpora i interesa neophodan je velik oprez. Interesi dalmatinskog patricijata nisu bili jedinstveni, pa su u njemu postojale različite struje. Zato bih u autorovoj konstataciji da je »plemstvo, uglavnom, neprijateljski gledalo na mletačku upravu« (186) naglasio ono »uglavnom«, jer je dio patricijata u Zadru, a isto tako i u Splitu i Trogiru, prihvatio mletačku vlast. Najzad, svaka društvena klasa pokazuje unutar sebe

² »Le città di Dalmazia vengono poste nella stessa situazione di diritto ed ottengono i medesimi privilegi che ad esempio, erano stati largiti nel 1404 a Vicenza, nel 1405 a Verona, nel 1406 a Padova, nel 1420 alle città del Friuli.« (G. Praga, Storia di Dalmazia, Padova 1954, 146.)

znatnu slojevitost interesa i antagonizama. Ipak, uza stanovit oprez, možemo konstatirati da je znatan dio patricijata zauzeo neprijateljski stav prema mletačkoj vlasti koja ga je dvostruko pogađala: kao nosioca političkog razvitka komune politički, ograničavanjem komunalne autonomije, i gospodarski, uništavanjem dalmatinske trgovine. Međutim, usprkos činjenici da su pučani s više simpatija prihvatili mletačku vlast, koja im je omogućavala više prostora u staleškoj borbi protiv patricijata, ipak bismo pogriješili, ako ne bismo istakli da je gospodarska politika Venecije, osobito odredbe o trgovini, pogađala i pučane, odnosno njihov imućniji, trgovački sloj. God. 1422. mletačka vlada donosi odluku da se na robu, koju dalmatinski gradovi izvoze drugdje, a ne u Veneciju, plaća, osim redovite uvozne carine u tom mjestu, još i carina kao da je roba izvezena u Veneciju. Ta je odluka teško pogađala dalmatinsku trgovinu, jer je roba bila opterećena dvostrukom carinom (Listine VIII, 147—51 i 179; usp. M. Novak, n. dj., 48—9). Protiv te odluke nisu protestirali samo predstavnici zadarskog patricijata (Listine VIII, 147—51), već i predstavnici zadarskih pučana (Listine VIII, 153—6). To upozorava na složenost društveno-političkih procesa u dalmatinskim gradovima u XV st., u kojima se isprepleću međusobni klasni antagonizmi i interesi s odnosom prema mletačkoj politici, pa je zbog toga bilo kakva shematizacija nemoguća.

Svi problemi, vezani uz mletačku vlast nad Dalmacijom, nisu riješeni upozorenjem na gospodarske temelje mletačke vlasti, kao ni konstatacijom da je Venecija sustavno podrivala gospodarski razvitak dalmatinskih gradova. Za potpuno zamiranje Dalmacije od XVI, a pogotovu od XVII st. dalje nije isključivo kriva mletačka politika. Gospodarsko nazadovanje nije tako očito u XV st., ali od XVI st. je ono već znatno. Tome su uvelike bili uzrok i pustošenja Turaka. Š. s pravom ističe da razlozi za gospodarsko propadanje Dalmacije »i nisu možda jedino u mjerama kojima je vlada favorizirala metropolu«, već da su i »opšte prilike bile teške, granica je bila suviše blizu gradova i suviše često je bila ugrožena« (292). Svi izvještaji knezova dalmatinskih gradova mletačkoj vladi u XVI st. upozoravaju na opustošenost Dalmacije od turskih provala. Zadarski knez Victor Barbarigo ističe 1528. da je zbog turskih napada ninsko »područje u opsegu od jedne milje čitavo opustošeno i nenaštanjeno...« (»La terra e de circuito de uno miglio tuta ruinata et dishabitata...«; Ljubić, Commissiones et relationes Venetae II, MSHSM 8, 43). Istodobno smatra da je uzrok osiromašnju zadarskog plemstva u tome što su »njihova dobra, a to su njihovi zemljišni posjedi, zbog straha od Turaka napušteni i neobrađeni...« (»le substantie loro, che sono le sue possessione, per causa de timor de Turchi sono tute derelictie et inculte...«; Commissiones II, 45—6). Na isti način opustošeni su u XVI st. distrikti Šibenika, Trogira i Splita. Turska vlast nad većim dijelom Dalmacije i Hrvatske u XVI st. odlučno djeluje, uz gospodarsku politiku Venecije, na gospodarsko slabljenje dalmatinskih gradova pustošenjem širokih plodnih prostora i kidanjem gospodarskih veza sa zaleđem, koje se obnavljaju tek od posljednje četvrtine XVI st. kada se u Splitu osniva skela (1592) (usp. o tome G. Novak, Povijest Splita II, 76. i dalje).

S druge strane, tako opustošenu Dalmaciju trebalo je gotovo tri stoljeća braniti od turske opasnosti. Venecija je za obranu Dalmacije godišnjé trošila znatne svote novca. O tome Š. dobro piše na str. 230—2 i konstatira da je »za

potrebe same zadarske vojne posade Venecija prema odluci od 13. XI 1428. g. izdvajala godišnje po sedam hiljada dukata» (231), jer prihodi dalmatinskih gradova nisu bili dostatni za obranu. Braneći svoje političke i ekonomske interese, Venecija je istodobno branila od turskog pritiska primorski dio hrvatskih zemalja i to treba istaći pri ocjeni mletačke politike.

c) O *gospodarskom razvitku Dalmacije u XV stoljeću*. Osjetno slabije poglavlje Šunjićeve monografije je sedmo: Ekonomski efekat mletačke vladavine. Ono iznenađuje svojom nepotpunošću i mislim da je to također ozbiljan nedostatak Šunjićeva rada. Autor je dalmatinskoj ekonomici u XV st. posvetio svega 30 strana (221—250), dok je organizaciju mletačke vlasti opisao na gotovo 90 strana (97—184). Nerazmjernost je očit i nimalo opravdan. Možda je razlog tome i to, kako nas autor obavještava u predgovoru, što je naslov njegove disertacije bio: »Uspostava i organizacija mletačke vlasti u Dalmaciji u XV stoljeću«, pa je težište rada i postavljeno na sistem vlasti, ali u tom slučaju naslov monografije ne odgovara sasvim njezinu sadržaju. S druge strane, težište je u naslovu VII poglavlja na *ekonomskom efektu* mletačke vlasti, pa je autor opisao ekonomske posljedice mletačke vlasti, ali ne i *ekonomsku strukturu* mletačke Dalmacije u XV st., a upravo to bih toplo pozdravio. Dakako, krivnja nije samo na Š.-u, već i na hrvatskoj historiografiji u cjelini, jer je problem gospodarskog razvitka mletačke Dalmacije u XV, kao i u XVI ili XVII st. uglavnom netaknut. Ipak, kako sam već istakao, VII poglavlje ozbiljan je nedostatak Šunjićeve monografije, jer jedna sinteza dalmatinskog XV st. ne može biti bez iscrpne analize ekonomskih elemenata, štaviše, dužnost je autora takve monografije da u prvom redu obrati pažnju na ono što je u hrvatskoj historiografiji bilo dosada zapuštanom, jer se nalazimo u paradoksalnoj situaciji da, na primjer, pomoćnu literaturu za ekonomski razvitak dalmatinskog središta, Zadra, pod mletačkom vlašću tražimo isključivo među djelima talijanskih iredentističkih povjesničara (Sabalich, Teja, Calvi, Praga, Benvenuti i drugi), a mislim da je suvišno isticati kakva je njihova interpretacija mletačke ekonomske politike u Dalmaciji.

Prema tome, nedovoljna pažnja obraćena je upravo onim elementima razvitka Dalmacije u XV st. koji najhitnije zahtijevaju svoju obradu. Nasuprot tome, autor u spomenutom V poglavlju iscrpno opisuje sistem mletačke vlasti i ograničenja autonomije, iako o tome već imamo dobar rad Maje Novak.³

Zbog važnosti ovog problema zadržao bih se iscrpnije na VII poglavlju. Ono se dijeli u tri dijela: a) državni prihodi, b) trgovina i c) neke posljedice mletačke ekonomske politike u Dalmaciji. U prvom dijelu, o državnim prihodima, autor dobro upozorava na dvovrsnost sistema prihoda, jer su »Split, Brač, Hvar i Korčula ostali gospodari svojih ranijih prihoda«, dok je »na prostoru od Raba do Trogira sve ove opštinske prihode preuzela država« (222), što je tačno, ali autor uopće ne pokušava da objasni uzroke te dvovrsnosti, dok M. Novak, nakon što je upozorila da je mletačka vlada nekim komunama

³ Autor u popisu literature (str. 20—5) ne citira uopće taj rad Maje Novak, iako je veoma važan za njegovu monografiju, jer obrađuje iste probleme. Predgovor Šunjićeve monografije, koja je izašla 1967, nosi godinu 1966, a uvodna napomena čak 1964. Navedena literatura kronološki ide do godine 1964. Ovo nepodudaranje onemogućuje čvrsti zaključak o tome je li autor mogao imati u rukama spomenuti rad M. Novak, koji nosi kao godinu izlaska 1965, ali mi se čini da ga je morao uzeti u obzir.

»uzela sav novac«, dok je naprotiv »dopuštala najbogatijoj komuni Dalmacije, Hvaru, da s novcem slobodno raspolaze«, barem konstatira da je »jedva moguće slutiti što je pri tom vodilo mletačku vladu, ali je sigurno da ona to nije nasumice radila« (n. dj., 46). Taj primjer dobro ilustrira prednosti i nedostatke Š.-eva načina rada: on iscrpno i tačno navodi podatke, ali nas ostavlja da sami na temelju tih podataka zaključujemo, ne nastojeći da ih sam sintetizira ili pokuša objasniti.

Struktura komunalnih prihoda, kako je Š. opisuje, nije potpuna. On navodi daće i zakup općinskog zemljišta, ali ne govori o još jednom važnom izvoru općinskih prihoda — o novčanim kaznama (globe tek spominje kao izvor prihoda na str. 293). Statuti dalmatinskih gradova i različite odluke sadrže mnogo kaznenih odredaba i to redovito u novcu. Gradski statuti su upravo poticali pojedince da komunalnoj upravi prijavljuju prekršitelje odluka statuta odredbom da jedan dio kazne (najčešće polovica) pripada prijavitelju, odnosno tužitelju (accusator). Kao primjer može poslužiti druga knjiga trogirskoga statuta (De maleficijs) koja sadrži krivičnopravne odredbe (I. Strohal, Statut i reformacije grada Trogira, MHJSM X, Zagreb 1915, 49—98). Ona se sastoji od 114 glava, a gotovo sve kazne (pena) su novčane i kreću se od 2 denara (gl. 100) do goleme svote od 200 libara (gl. 25). U mnogim slučajevima statut predviđa da prijavitelju pripada polovica kazne (na primjer gl. 23, 30, 32, 37—9, 40—3 itd.). Sačuvani izvorni podaci o komunalnim prihodima svjedoče da to nisu ostale samo statutarne odredbe, već da su novčane kazne doista i pritjecale u komunalne blagajne.⁴

Izvorni podaci o komunalnim prihodima i rashodima za XV st. prilično su oskudni. Za XV st. nemamo, barem zasada, dok se ne ispita arhivska građa za XV st., tako iscrpan i precizan popis prihoda i rashoda, kao što to imamo za Rab u XIV st., za god. 1334—5 (Listine V, 229—70). Taj, inače nezapažen popis, prihoda i rashoda mletačkog Raba vrlo je zanimljiv, jer su rapski camerarii bilježili iz dana u dan sve prihode uz kratki opis njegove vrste, pa je pogodan za studij financijskog mehanizma dalmatinske komune.⁵ Camerarii su posebno bilježili redovite prihode (introitus) i posebno različite novčane kazne (condempnationes). Iz njihova popisa je vidljivo da su novčane kazne bile važna stavka komunalnih prihoda, jer su iznosile $\frac{1}{5}$ (19,28%) svih prihoda Raba za godinu 1334/35. Sa sigurnošću se može pretpostaviti, oslanjajući se na odredbe gradskih statuta, da su sličnu važnost imale novčane kazne i u ostalim dalmatinskim gradovima, i to ne samo u XIV, već isto tako i u XV stoljeću. Zbog toga pri analizi gradskih prihoda u XV st. treba uzeti u obzir i novčane kazne.

⁴ Usp. o značenju novčanih kazna M. Kostrenčić, Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom, Rad JAZU 239, Zagreb 1930, 84. U tom radu autor na str. 75—96 donosi dosad jedini sustavni pregled sistema prihoda dalmatinskih gradova u srednjem vijeku u hrvatskoj historiografiji. Mnogo vrijednih podataka o gradskim prihodima sakupio je Z. Herkov u Građi za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske I—II, Zagreb 1956, dok je G. Novak, Povijest Splita I, Split 1957, 454—65, iscrpno opisao prihode i rashode splitske komune u XIV stoljeću.

⁵ Koliko mi je poznato, iz tog popisa prihoda i rashoda Raba za 1334/35. upotrijebio je neke podatke samo sovjetski povjesničar M. M. Frejdenberg, u radu: Torgovlja dalmatinskoga goroda v XIII—XIV vv., Sovjetskoe slavianovedenie 2, Moskva 1967, 24—37.

Autor nabraja samo neke daće (datia), iako je njihov broj bio mnogo veći (v. o tome: Z. Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske I—II*, Zagreb 1956). Tek je dijelom tačno autorovo objašnjenje datium becarie kao daće »na izvezenu stoku« (221). Datium becarie u dalmatinskim gradovima, uzimajući u obzir posebnosti u nekima od njih, nije se odnosila samo na izvoz stoke, nego i na potrošnju, maloprodaju mesa u samom gradu, a zatim i na klanje stoke. Odredbe o datium becarie u Zadru iz prve polovice XV st. preciziraju cijene, uvjete i način prodaje različitih vrsta mesa do u sitnice. Datium becarie u Zadru u XV st. ima pretežno obilježje potrošne daće. Slične odredbe o daći na meso i o maloprodajnim cijenama različitih vrsta mesa sadrži i trogirski statut i to u glavi 36. (*De pena non solvencium datium de bestiis occisis et vivis et quomodo solvitur ipsum dacium*) i 37. (*De pena becariorum vendencium carnes contra statutum et ordinem tassatum*) druge knjige (I. Strohal, n. dj., 67—9). Na isti način datio della pescaria ne odnosi se samo »na ribarenje« (221), već i na maloprodaju ribe. U Zadru u XV st. te su dvije daće spojene s daćom na uvoz drva (*datium becharie, pischarie et lignorum*). Autor ne spominje neke druge važne daće, kao: *datium vini forensis* u Zadru u XV st., *datium statere*, *datium mesetarie* itd., od kojih je napose važna daća na uvezeno vino.

Autor uglavnom dobro govori o tridesetini, ali se žali na oskudnost podataka o toj daći »koji bi indirektno mogli da kažu o približnom obimu trgovačkog prometa u određenom mjestu« (227). Podataka, međutim, o tridesetini ima mnogo više nego što bi se moglo zaključiti iz autorova teksta. On donosi više podataka iz mletačkog arhiva, ali je očito da nisu do kraja upotrijebljeni niti podaci iz Ljubićevih Listina (svezak VI—X), a da i ne spominjem građu iz Historijskog arhiva u Zadru! S pravom Š. ističe da je »najznačajniji dio državnih prihoda u Dalmaciji [...] poticao od prodaje soli« (228), ali ne uspoređuje međusobno visinu zakupa pojedinih daća, iako bi na taj način došao do zanimljivih rezultata, kao, na primjer, da je po vrijednosti od svih daća, ako izuzmemo sol, na prvom mjestu bila daća na meso i ribu, koja u sredini XV st. u Zadru ponekad dostiže svotu od 9000 libara malih denara! Dakle triput više od cijene zakupa tridesetine u tom razdoblju, a to upućuje na zaključak o stagnaciji trgovačkog prometa robom koja je bila podložna plaćanju tridesetine.

Autor, prema Pragi (*Atti e diplomi di Nona, Archivio storico per la Dalmazia XXII*, 342—3), navodi da je zakup »otoka Vira u ninskom distriktu za deset godina (1468—1478) donosio po 1481 malu libru« (227—8), što je tek djelomično tačno. Prihodi otoka Vira doista su 14. III 1468. zakupljeni na deset godina za 1481 libru malih denara, ali je 20. XI 1468. Vir ponovo dat u zakup (*»reincantatus fuit«*), taj put za 205 dukata, što odgovara otprilike svoti od 1230 libara, dakle nešto manje (Historijski arhiv u Zadru, *Datia et incantus, Liber III*, fol. 44vo). God. 1472. zakup otoka Vira iznosi 1121 libru malih denara (HAZ, *Datia et incantus, Liber III*, fol. 58vo). Dakako, nije odlučno da li je zakup otoka Vira iznosio 1481 ili možda 1121 libru malih denara, pogotovu zbog toga što su različiti faktori utjecali na cijenu zakupa prigodom dražbi (*incantus*), pa su one često varirale, ponekad i bez važnijih razloga, ali ipak takav, nedovoljno precizni, podatak može dovesti u zabunu. Kad smo već kod Prage, spominjem da autor nije iskoristio niti sve Pragine podatke o

zakupu komunalnih prihoda, odnosno o daćama, iz Atti e diplomati di Nona, a vjerujem da je i radeći u mletačkom arhivu našao važnih i neobjelodanih podataka o daćama, pa je šteta što su ti podaci ostali nepoznati. Jer, važan je podatak koji donosi autor da su 1503. zadarski prihodi iznosili »42.640 libara, a rashodi 65.481 libru« (230). Takav odnos između prihoda i rashoda rezultat je golemih troškova za obranu Zadra, a i ostalih dalmatinskih gradova, od Turaka, pa taj podatak mnogo govori o položaju Dalmacije u početku XVI stoljeća.

U drugom dijelu sedmog poglavlja autor govori o trgovini i donosi najvažnije podatke o mletačkoj trgovačkoj politici. Da je mletačka ekonomska politika prema dalmatinskim gradovima nakon 1409. označila početak njihove višestoljetne gospodarske stagnacije, izvan je svake sumnje. Ali, ipak mi se čini da bi bilo potrebno iscrpnije analizirati posljedice mletačke ekonomske politike. Pri tom nam stoje na raspolaganju mnogobrojne odluke mletačke vlade u toku XV st. kojima je ona ograničavala dalmatinsku trgovinu, zabranjujući ili barem otežavajući trgovački promet sa susjednom talijanskom obalom (Apulija, Marke), s jedne, i sa zaleđem (Hrvatska, Bosna), s druge strane, nastojeći istodobno da sav višak proizvoda dalmatinskih gradova, namijenjen izvozu, usmjeri prema državnom centru. Ali, odluke mletačke vlade samo su jedan od elemenata pomoću kojih možemo utvrditi gospodarske prilike mletačke Dalmacije u XV stoljeću. Š. se nije upuštao u neophodnu iduću fazu da ispita i stvarne rezultate mletačkih odluka. Usprkos oskudnosti izvorne građe, podataka imamo. Zahvaljujući G. Novaku koji je objelodanio Quaternus izvoza iz Splita 1475—1476 godine (Starohrvatska Prosvjeta, N. S. II, 1—2, Zagreb—Knin 1928, 92—102) možemo, barem djelomično, utvrditi opseg trgovačkog prometa u Splitu u sredini druge polovice XV stoljeća. Na žalost, nedostaju slični podaci za XVI st., pa podatke iz XV st. ne možemo uspoređivati, ali su oni uza sve to izvanredno dragocjeni i to ne samo za Split, već, uz potreban oprez, i za ocjenu trgovačke aktivnosti ostalih dalmatinskih gradova. Podaci splitskoga quaternusa svjedoče o još prilično živoj trgovini Splita u drugoj polovici XV stoljeća. Mletačke odluke u XV st. otežale su, ali nisu sasvim spriječile trgovačku djelatnost Splita, iako sa sigurnošću možemo pretpostaviti da bi trgovački promet Splita u XV st. bez mletačkih odluka bio mnogo opsežniji. Tada je još dosta živ trgovački promet s talijanskom obalom, ali je najveći dio robe ipak izvezen u Veneciju, što je i bio temeljni cilj mletačkih odluka u XV stoljeću. Iz podataka koje G. Novak donosi vidi se da su trgovci više od polovice pošiljaka robe uputili u Veneciju (114 od 201), a petinu (39) u Apuliju (n. dj. 99). Nije moguć siguran odgovor na pitanje: koliko su na takav pretežit izvoz u Veneciju utjecali ekonomski razlozi ili mletačke odluke, ali je vjerojatno utjecaj tih odluka bio znatniji. Prema tome, gospodarski polet Splita i ostalih dalmatinskih gradova, snažno izražen u drugoj polovici XIV st., nije bio posve ugušen u XV stoljeću. Gospodarsko propadanje Dalmacije postat će očigledno tek u XVI stoljeću. G. Novak, upozoravajući na posljedice turskog prodora, s pravom konstatira da je u prvim decenijama XVI st. »ekonomsko stanje Splita bilo daleko gore nego sedamdesetih godina XV stoljeća« (Split u Marulićevo doba, Zbornik Marka Marulića, Zagreb 1950, 97).

Sačuvani izvorni podaci za gospodarski razvitak Zadra u XV i XVI st. upućuju na slične zaključke. Takvi popisi izvoza, kao što je splitski quaternus, dosad nam nisu poznati za Zadar, ali se možemo poslužiti s kretanjem cijena zakupa komunalnih daća u Zadru u XV i XVI stoljeću. To se u prvom redu odnosi na tridesetinu (datum trentesimi) i dijelom na daću za meso, ribu i drvo (datum becharie, pischarie et lignorum). Dakako, ovdje smo u nešto težoj situaciji, jer nije uopće poznata količina izvezene ili uvezene robe, nego samo visina zakupa daća, ali i ti indirektni podaci mogu u glavnim obrisima pokazati opseg trgovačkog prometa. Kako je ranije rečeno, datum becharie, pischarie et lignorum samo se jednim dijelom odnosi na promet (uvoz-izvoz) stokom, ali je ipak kretanje svote zakupa te daće važan pokazatelj i za trgovinu stokom. Tridesetina se plaćala na izvoz i uvoz ostale robe, pa ona donekle odgovara splitskom komerciju (commercium) u XIV stoljeću.

Zadarska tridesetina je u prvoj polovici XV st. iznosila između 500 i 600 dukata: 1435. iznosila je 500 dukata, što odgovara svoti od 2600 libara (Histo-rijski arhiv u Zadru, Datia et incantus, Liber II, fol. 31vo), a 1443. 610 dukata, odnosno 3477 libara (HAZ, Datia, L. II, fol. 62vo). U drugoj polovici XV st. visina zakupa tridesetine varira od 4500 libara (1466. i 1467.; HAZ, Datia, L. III, fol. 40vo i 43vo) do 2260 libara (1484.; HAZ, Datia, L. III, fol. 92ro), ali je njezin prosjek oko 3000 libara. U toku 70-ih godina XV st. njezin prosječni iznos je 3000 libara. U početku 80-ih godina visina zakupa tridesetine naglo opada: 1481. 2340 libara, 1482. 2600 libara, 1484. 2260 libara (HAZ, Datia, L. III, fol. 87vo, 89^{ro-vo}, 92ro), ali se od 1485. do 1499. zadržava stalno na visini od oko 3000 libara. Tu svotu od 3000 libara malih denara možemo smatrati prosječnim iznosom zakupa zadarske tridesetine u XV stoljeću. Ta je svota prilično skromna, ali ipak upućuje na dosta živ trgovački promet u Zadru u XV stoljeću. Međutim, na samom početku XVI st., god. 1500, iznos tridesetine se naglo smanjuje na samo 1100 libara (HAZ, Datia, L. IV, fol. 25vo), očito kao rezultat mletačko-turskog rata 1499—1503. Već 1501. tridesetina iznosi 1700 libara, a 1510. 1620 libara (HAZ, Datia, L. IV, fol. 29ro, L. V, fol. 2vo), ali se od početka drugog decenija XVI st. ustaljuje na 2200 libara malih denara. Prema tome, tridesetina u prvoj četvrtini XVI st. (prosjek oko 2000 libara) smanjila se u odnosu na tridesetinu XV st. (prosjek oko 3000 libara) za otprilike jednu trećinu, a to je pouzdan pokazatelj da se u tom omjeru smanjio i opseg zadarske trgovine.

Gotovo identične rezultate dobivamo analizom kretanja visine zakupa datum becharie, pischarie et lignorum. U prvoj polovici XV st. ta daća iznosi u prosjeku 1350 dukata, odnosno oko 7700 libara malih (ako tečaj dukata računamo s 5 libara i 14 solda). U sredini 70-ih godina XV st. iznos datum becharie se povećava: 1473. iznosi 8701 libru (HAZ, Datia, L. III, fol. 62ro), 1474. 9000 libara (isto, fol. 64vo), 1475. 8600 libara (isto, fol. 71vo), 1476. 8370 libara (isto, fol. 74vo), 1477. 8500 libara (isto, fol. 76vo), da bi u početku 80-ih godina iznos ove daće, slično kao i iznos zakupa tridesetine, pao na 5800 libara 1481. (HAZ, Datia, L. III, fol. 88ro) i 6145 libara 1482. (isto, fol. 90ro). Do potkraj stoljeća iznos ove daće održava se na visini od oko 7000 libara malih denara. Ta svota je prosječni iznos datum becharie, pischarie et lignorum u Zadru u XV stoljeću. Ali, kao što je iznos tridesetine na prijelazu iz XV u XVI st. naglo opao, tako se i datum becharie 1499. smanjuje na najnižu poznatu svotu

od 3900 libara (HAZ, Datia, L. IV, fol. 24ro), dakle na gotovo 1/2 prosječnog iznosa zakupa te daće u XV stoljeću. U drugom deceniju XVI st. iznos zakupa datium becharie ustaljuje se na oko 5500 libara, a to znači da se iznos te daće, pa prema tome i promet stokom i mesom, smanjio gotovo za 1/4 u odnosu na prosječnu visinu zakupa te daće u toku XV stoljeća.

Prema tome i ovi, dosad neobjelodanjeni, podaci o zadarskim daćama u XV i na početku XVI st., kao i podaci iz splitskoga quaternusa, upućuju na zaključak da je trgovački promet dalmatinskih gradova u XV st. bio još dosta živ, ali da se on od početka XVI st. postepeno smanjuje.^{5a}

U trećem dijelu autor iznosi nekoliko dobrih zapažanja o mletačkoj ekonomskoj politici i o ekonomskim prilikama u dalmatinskim gradovima, uglavnom na temelju dosad neobjelodanjene građe.

Najviše, ipak, iznenađuje gotovo potpuni nedostatak agrarne problematike. U VII poglavlju nema o agraru ni riječi, a u VIII poglavlju (osvrt na grad i selo) autor agrarnim prilikama posvećuje svega stranicu-dvije, dok je težište postavljeno, kako to i naslov pokazuje, na odnos grada prema agrarnom zaleđu. O ligama i posobama autor govori u V poglavlju (178—83), ali o agrarnoj problematici ni tu ne nalazimo ništa. To je upravo neobjašnjiv propust autora koji se nije potrudio da barem upozori na dva temeljna oblika agrarnih odnosa u mletačkoj Dalmaciji u XV st.: na težaštinu (kolonat), uglavnom na prvobitnom području gradskih distrikata, i kmetstvo, uglavnom na nekadašnjem hrvatskom teritoriju. Na taj način ostao je potpuno neiskorišten i tako dragocjen izvor, kao što je naprijed spomenuti Zadarski katastik (S. Antoljak, Zadarski katastik 15. stoljeća, Starine 42, Zagreb 1949), iako ga autor citira za neke sporedne stvari, a ne kao važan izvor za poznavanje kmetskih odnosa na području Vrane, Novigrada i Ljube. Za agrarnu problematiku autor nije ni dodirnuo Ljubićeve Listine, iako one sadrže veoma mnogo važnih podataka o agrarnim pitanjima upravo za XV stoljeće. Što da kažem o neiscrpnom moru podataka koji se nalaze u spisima notara iz XV st. u dalmatinskim gradovima, a koji se ne mogu zaobilaziti pri raspravljanju o temi kao što je Dalmacija u XV stoljeću. Bez podataka iz svezaka notarskih imbrevijatura ne može se pristupiti agrarnoj problematici dalmatinskih gradova niti dobiti odgovor na pitanja kao što su: veličina posjeda, obaveze težaka ili kmetova, oblici rente, stupanj eksploatacije, vrste kultura, opseg proizvodnje, staleška struktura zemljovlasnika itd., a ti su nam elementi neophodni da bismo odgovorili na pitanje o položaju dalmatinskog seljaštva u XV stoljeću. Podaci o klasnim pokretima seljaštva i o otporu protiv vlasnika zemljišta u XV st. veoma su rijetki. Š. se osvrće na to i ističe da su »seljaci tokom XV st. pokazivali da su nezadovoljni mnogim mjerama i postupcima gradskih nobila« (264), te da su slali poslanike s protestima u Veneciju. Bilo bi korisno da nam je autor nešto više o tome rekao. Spominje, prema Miagostovichu (Per una cronaca sibenicese, Nuovo Archivio Veneto, vol. XXV, p. I, Venecija 1913), samo otpor šibenskih seljaka 1461. propisu koji je određivao da »onaj ko nema kuću u gradu nije mogao kupovati ni posjedovati nekretnine« (265). Nema ni pokušaja preciziranja i objašnjenja seljačkog nezadovoljstva.

^{5a} O sistemu zakupa daća zadarske komune u XV st. i o njihovu značenju za gospodarski razvitak Zadra, uglavnom na temelju neobjelodanjene građe iz Historijskog arhiva u Zadru, iscrpnije će biti govora u posebnom radu koji sada pripremam.

Budući da Š. nije, po svemu sudeći, radio na notarskim spisima, nije mogao ništa kazati o gradskom obrtu. Ograničio se na opću konstataciju da je zbog opadanja trgovine »zanatstvo [...] ograničilo proizvodnju i radilo uglavnom za podmirenje lokalnih potreba« (242). Inače, nikakvih podataka, nikakve usporedbe s razvitkom obrta u prethodnim stoljećima, ništa o vrstama obrta i o značenju pojedinih vrsta, osobito u vezi s visinom zakupa pojedinih gradskih daća. Isto tako, uzalud tražimo podatke o stočarstvu i o njegovu značenju za dalmatinsko gospodarstvo. Autor veoma malo govori o Vlasima (Morlacima) (na primjer na str. 234), iako oni u toku XV st. vode veoma živu stočnu trgovinu sa zadarskim područjem. Nadalje, veoma malo saznajemo o oblicima gospodarske djelatnosti pojedinih društvenih slojeva, jedino prema J. Tadiću (O društvenoj strukturi Dalmacije i Dubrovnika u vreme Renesanse, *Zgodovinski časopis* VI—VII, 1952/53) konstatira da je zbog gospodarske politike Venecije »plemstvo počelo da prezire gradsku privredu, trgovinu i pomorstvo«, te da u većini postepeno osiromašuje (242), što je samo dijelom tačno i nije dovoljno da bismo dobili predodžbu o dalmatinskom patricijatu XV stoljeća. A ni takvu tvrdnju autor nije pokušao potkrijepiti podacima za XV stoljeće.

Iz rečenoga je vidljivo da je autorov pristup gospodarskoj problematiki Dalmacije u XV st. prilično skroman. Time nam je oduzeo mogućnost da doznamo nešto više o gospodarskoj strukturi mletačke Dalmacije, iako bi to bio jedini način da osjetimo stvarne tokove života u dalmatinskom gradu i selu u XV stoljeću.

d) O *etničkoj strukturi mletačke Dalmacije u XV stoljeću*. Na početku svoje knjige Š. iznosi »osnovne karakteristike neke literature o mletačkoj politici prema Dalmaciji« (16—19) i ne ulazeći u raspravljanje s tezama iredentističke historiografije o talijanstvu mletačke Dalmacije ističe da se »više ne postavlja pitanje čija je Dalmacija, pa su bolji uslovi za objektivnije proučavanje njene prošlosti« (18). Jedino u glavi 13. (Etnička struktura mletačke Dalmacije, 276—87) osvrće se nešto iscrpnije na tvrdnje o talijanskom obilježju Dalmacije. Upozorava na prilično složen etnički razvitak gradova, u kojima se pored starosjedilaca i pridošlo hrvatsko stanovništvo naseljavaju »italijanske porodice, koje su bile ovamo privučene privrednim usponom, nastalim pod ugarskom upravom u drugoj polovini XIV st.« (278). Smatra da je u mletačkom razdoblju »italijanski priliv i uticaj još više pojačan« (278), pa se u gradovima »stanovništvo neprestano miješalo i vršilo međusobni uticaj« (280). Iznosi nekoliko vrijednih podataka o proširenosti hrvatskog jezika u dalmatinskim gradovima u XV stoljeću. Između njih je osobito zanimljiva vijest Jana Hasišteinskog z Lobkovic iz 1493. koji kaže da u Zadru »građani govore i italijanski (vlašsky) ali da većina govori slavenski« (283). S pravom ističe da se iz činjenice »što je administrativni jezik u dalmatinskim gradovima bio latinski ili italijanski ne može ipak izvlačiti druga da je to bio narodni jezik koji su svi građani razumjeli« (285). Upozorava i na važnost toponima kao dokaza o slavenstvu Dalmacije. Autor je u cjelini dobro pristupio tom problemu, ali je neophodno upozoriti na njegovu upotrebu termina »slavenski« u XV stoljeću. Podatak o ispravama napisanim »cum la littera *Chrivazia*« autor prevodi »na našem jeziku« (281). Za oznaku jezika i etničke pripadnosti Š. isključivo upotrebljava termin »slavenski« ili »naš«. Neshvatljivo je zbog čega

autor sustavno izbjegava naziv »hrvatski« za jezik Hrvata u Dalmaciji u XV st. i za njihovu etničku pripadnost, zbog čega hrvatski jezik prekriva amorfnim nazivom »naš«, koji upravo ništa ne znači, ili za XV st. sasvim općenitim i nepreciznim nazivom »slavenski«? Jer, slijedeći Š.-evu terminologiju, mogli bismo se zapitati: kakvim slavenskim jezikom govore zadarski Hrvati u XV st., kada čak i precizan i jasan podatak »cum la littera Chrivazia« (doslovno: »hrvatskim pismom«, tj. glagoljicom ili ćirilicom) prevodi s »naš jezik«? Jer, ako za neizdiferencirane slavenske mase u osvitu ranoga srednjeg vijeka, pa možda i kasnije, još moramo kazati da govore slavenskim jezikom, ne smijemo to za XV st., kad će na samom početku XVI st. hrvatski jezik već biti izričito nazvan jezikom pjesništva (Marulić u »Juditi«, tiskanoj 1521., dovršenoj 1501)? Zbog toga mislim da autorova terminologija nije znanstveno opravdana, pa prema tome ni prihvatljiva.

Autorove konstatacije o etničkom sastavu mletačke Dalmacije, iako tačne, ipak su ponešto općenite. Pri raspravljanju o etničkom sastavu dalmatinskih gradova osjeća se potreba egzaktnijeg pristupa toj prilično složenoj problematici. Takvih analiza za XV st. mi još nemamo.⁶ S priličnom sigurnošću možemo utvrditi etničku pripadnost Zadrana ili Splitsana u XV stoljeću. Etničku pripadnost otkrivaju najčešće imena i prezimena, iako njihova analiza zahtijeva velik oprez. Ponekad u izvorima stoji i izričita napomena o podrijetlu. Stanovništvo dalmatinskih gradova, a pogotovu njihovih distrikata, bilo je u XV st. znatnim dijelom hrvatsko, ali pristupajući etničkoj problematici ipak moramo voditi računa i o specifičnim aspektima toga pitanja u srednjem vijeku. Drugim riječima, moramo pokušati da utvrdimo kakvo značenje ima etničko podrijetlo za srednjovjekovnog čovjeka ili za dalmatinsku srednjovjekovnu komunu. To je važno i za pitanje o odnosu mletačke vlade prema etničkoj strukturi Dalmacije u XV stoljeću. Dalmatinski grad sa svojim distriktom bio je u srednjem vijeku zatvorena cjelina, u političkom i gospodarskom pogledu. Svi njegovi stanovnici, bez obzira na etničko podrijetlo i staleške razlike, isključivši strance (forenses), jesu cives, građani, ili habitatores. Civis srednjovjekovnog Trogira ili Zadra u političkom pogledu svjestan je samo svoje gradske pripadnosti, to je jedino političko obilježje pojedinca. Tek mnogo kasnije prevagnut će etnička, nacionalna pripadnost nad gradskom u političkom smislu. Dakako, kulturne, a to najčešće znači jezične manifestacije civisa u skladu su s njegovim etničkim podrijetlom, ali ta dva elementa, gradska i etnička pripadnost, ne protivrječe u srednjem vijeku jedan drugome, etnička pripadnost ne isključuje i ne uvjetuje građansko pravo pojedinca, što je rezultat srednjovjekovne društveno-političke mikrostrukture koja stvara samo uske, relativno malene, zatvorene cjeline. Zbog toga je pitanje političkog vrhovništva sasvim nevažno za etničke odnose u srednjem vijeku, a taj za Dalmaciju traje prilično dugo, možda čak i do propasti Mletačke republike. Četiristoljetna mletačka vlast ne utječe smišljenom politikom na etničke odnose u Dalmaciji. Oni se stvaraju svojim stoljetnim tokovima, bez direktnih utjecaja političke vlasti, i to upravo zato što u srednjem vijeku »nacionalno« ne postoji kao svjestan politički pojam i politička snaga, nego je to u prvom redu etnička

⁶ O etničkom sastavu zadarskog stanovništva u drugoj polovici XVI i u početku XVII st. usp. R. Jelić, Stanovništvo Zadra u drugoj polovici XVI i početkom XVII st. gledano kroz matice vjenčanih, *Starine* 49, Zagreb 1959, 349—509.

i kulturna (jezična, književna) kategorija. Na priliv stranog, osobitog talijanskog, elementa u dalmatinske gradove utječu drugi razlozi, u prvom redu gospodarski. Tako, na primjer, jačanje ekonomskih veza između dalmatinskih gradova i talijanske obale u drugoj polovici XIV st., za Anžuvinaca, rezultira snažnijim prilivom talijanskog stanovništva, pretežno trgovaca. To je još vidljivije u XV st. kada slabe gospodarske veze dalmatinskih gradova sa zaleđem, a trajni priliv talijanskog upravnog elementa u Dalmaciju ostavlja znatnije tragove. Iscrpnije ispitivanje tih procesa dalo bi zanimljive rezultate. Različiti činovnici-stranci i vojni plaćenici (stipendiarii) naseljavaju se u Dalmaciji, ali u nju dolaze i pojedinci, privučeni izgledom na unosne novčane poslove, što je važno za pitanje odnosa između gospodarske djelatnosti domaćeg stanovništva i useljenika. Gospodarski život Zadra u XV st. i dalje nose zadarske patricijske obitelji, ali se po opsegu svojih kapitala i širini financijskih operacija ističu i dva stranca: Jakov iz Bolonje (Jacobus de Bononia) i Petar Majnerije iz Milana (Petrus Maynerius de Mediolano), dijelom zahvaljujući i blagonaklonom stavu mletačke vlade.

Budući da su interesi Mletačke republike na našoj obali bili prvenstveno gospodarski, možemo zaključiti da je rezultat mletačke vlasti nad Dalmacijom od XV do XVIII st. bio porazan upravo u gospodarskom pogledu. Kulturno zamiranje dalmatinskih gradova u XVII i XVIII st. samo je posljedica gospodarskog nazadovanja. Da je konstatacija o nemiješanju mletačke vlade u etničke odnose u Dalmaciji tačna, dokazuje i činjenica da su Split, Zadar, Šibenik ili Hvar dali hrvatskoj književnosti i znanosti vrijedne prinose upravo u prvim stoljećima mletačke vlasti. O stavu Venecije prema etničkoj strukturi Dalmacije svjedoči i izvještaj Giovanni Battista Giustiniana o Dalmaciji iz 1553. (Commissiones II, 190—271), u kojem opisuje hrvatski karakter dalmatinskih gradova, ne videći u tome ništa loše za Veneciju.

Kako sam već spomenuo, mi još nemamo analiza o strukturi stanovništva dalmatinskih gradova, odnosno njihovih distrikata u XV st., o kretanju stanovništva i vezama pojedinih područja, što bi sve bilo važno i za poznavanje gospodarskog razvitka. Primjera radi uzimam jedan svežanj imbrevijatura zadarskog notara Nicolausa de Rossis iz XV st. (Historijski arhiv u Zadru, Spisi zadarskih notara, Nicolaus de Rossis de Pisis, B. I, F. I/2, god. 1438—9, fol. 41—82). Podaci, dobiveni analizom toga, nasumce odabranog, svežnja notarskih imbrevijatura svakako su zanimljivi, jer pokazuju etničke omjere u Zadru i njegovu distriktu u sredini XV st., ali je potpuno razumljivo da ih iz više razloga donosim sa stanovitom rezervom. U prvom redu, iz same imbrevijature ponekad etničko podrijetlo nije jasno, jer ako se u njoj kao učesnik u sklapanju pravnog posla pojavljuje, na primjer, »Lucia seruicialis«, onda na temelju takvih podataka ne možemo biti potpuno sigurni u njezinu etničku pripadnost. Osim toga, ponekad i hrvatski oblik prezimena nije posve siguran kriterij za etničko podrijetlo. I kao najvažnije, čvršći zaključci mogu se temeljiti samo na iscrpnom, dugotrajnom istraživanju.

Spomenuti svezak imbrevijatura notara Nicolausa de Rossis ima 41 list s 86 imbrevijatura. One se odnose na različite pravne poslove s težištem na sitnijim agrarnim operacijama. U 86 imbrevijatura pojavljuje se ukupno 128 osoba (učesnika u sklapanju pravnih poslova), a od tih su 52 stanovnici zadarskog distrikta, dok je 76 iz Zadra. Od 128 osoba s područja grada i distrikta

u imbrevijaturama se pojavljuje 19 pripadnika 11 patricijskih zadarskih obitelji (de Soppe, de Nassis, de Grisogonis, de Begna itd.) ili oko 16%. Osoba s izrazito hrvatskim imenima i prezimenima, nastanjenih u Zadru (de Jadra) ima 25 ili oko 20%, dok 7 osoba (oko 5%) ima vlaška prezimena.⁷ Ukupno hrvatskog stanovništva nastanjenog u Zadru ima oko 25%. Ako tom podatku dodamo 52 distriktualca koji su odreda Hrvati (trojici prezimena upućuju na vlaško podrijetlo, dok za nekoliko njih to možemo pretpostaviti), onda utvrđujemo da se u 86 imbrevijatura pojavljuje dvije trećine (65%) osoba hrvatskog podrijetla. Stranaca u Zadru spomenuto je ukupno 12 (oko 9%);⁸ od ove dvanaestorice 1 je iz Splita, 1 iz Šibenika, 1 iz Skadra a 9 iz Italije (Venecija 5, Milano 2, Siena 1, Vicenza 1). Iz imbrevijatura nije uvijek jasno, jesu li oni doista i nastanjeni u Zadru ili samo borave u Zadru i sudjeluju ondje kod pravnog posla. U nekim primjerima je sigurno da su stranci nastanjeni u Zadru, kao zapovjednik mletačkih plaćenika (comestabile) »ser Benedictus Bessius de Senis«. Za jednog Šibenčanina, pak, izričito je rečeno da je on »habitor Jadre«. Talijana u svim imbrevijaturama ima ukupno 9, dakle svega 7%, a od toga je više od polovice iz Venecije. Vidljivo je, barem prema ovom svežnju imbrevijatura, da je udio Talijana u zadarskom stanovništvu malen, a između njih je mletački element pretežan.⁹ Za 13 osoba teško je na temelju imbrevijatura odrediti etničko podrijetlo. Ako bismo uzeli samo grad Zadar, dobili bismo ovakve omjere: $\frac{1}{4}$ patricijat, $\frac{1}{3}$ Hrvati, nastanjeni u Zadru, $\frac{1}{8}$ stranci (samo $\frac{1}{8}$ Talijani).

Iako omjeri, dobiveni iz toga sveska imbrevijatura imaju samo relativnu vrijednost, pa na njima nije moguće temeljiti čvrste zaključke, ipak upozoravaju na pretežnost hrvatskog stanovništva u Zadru i njegovu distriktu u sredini XV stoljeća.

*

Nastojao sam u ovom prilogu upozoriti na neke probleme u razvitku mletačke Dalmacije, nametnute Šunjićevom monografijom o Dalmaciji u XV stoljeću, koja je, usprkos zamjerkama i neprihvatljivoj koncepciji, koristan prinos budućoj sintezi povijesti Dalmacije, odnosno hrvatske povijesti u cjelini. Time, dakako, nije dotaknut sav kompleks pitanja u vezi s mletačkom vlašću nad Dalmacijom. Temeljiti rad na tim pitanjima, osobito gospodarskog razvitka, tek predstoji, ali negativna ocjena mletačke vlasti nad Dalmacijom, već odavno izrečena u hrvatskoj historiografiji, neće pretrpjeti izmjenu, nego će samo biti dopunjena novim elementima.

⁷ O Vlasima u hrvatskim zemljama i o značenju imena Vlah u XIV i XV st. usp. V. Klaić, *Povjest Hrvata II/2*, Zagreb 1901, 16—9; F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962, 243, i K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka*, Zbornik Konstantina Jirečeka II, Beograd 1962, 40—9.

⁸ Prema zadarskom statutu, strancima su se smatrale »osobe rođene van područja zadarske komune, koje su podložne jurisdikciji nadležnoj na kojem vanzadarskom teritoriju« (Beuc, n. dj., 577), pa je prema tome i Splićanin ili Trogiranin u Zadru u pravnom pogledu stranac.

⁹ Broj Talijana koji se pojavljuju u tim imbrevijaturama još je manji, jer je u nj ubrojen i Theodorus de Prandino, zadarski notar iz prve polovice XV st., podrijetlom iz Vicenze, koji, stekavši u toku svoje notarske karijere znatne posjede u zadarskom području, daje ovdje u zakup »omnia et singula sua pascula, posita ad Paprath« (HAZ, Notar Nicolaus de Rossis, B. I, F. I/2, 2. XI 1438, fol. 47vo—48ro).

Ako bismo pokušali sintetizirati problematiku dalmatinskoga XV stoljeća, utvrdili bismo izrazitu uzročnost njegova razvitka. Zbog politike mletačke vlade gospodarske snage Dalmacije nakon 1409. postepeno slabe. Zaustavivši snažan gospodarski razvitak Dalmacije, osobito Zadra, tako istaknut u doba anžuvinske vlasti u drugoj polovici XIV st., i nastojeći da iz Dalmacije izvuče samo korist za državni centar, mletačka vlada je onemogućila dalmatinske gradove da u trenutku kada se na obzorju pojavila nova, turska opasnost (od sredine XV st.), u znatnijem opsegu snose brigu o vlastitoj obrani. Upravo zbog toga što nije u prva dva stoljeća svoje vlasti ni pokušala da nečim pridoneše razvitku Dalmacije, već je i dostignuto uništavala totalno povlašćenim položajem državnog centra, Venecija je bila primorana da u obranu svojih interesa u Dalmaciji ulaže znatne svote novca. Oslabljena Dalmacija bila je sama nemoćna pred turskom opasnošću. Sva vrela o Dalmaciji, dijelom u drugoj polovici XV, a osobito u XVI st., složna su u isticanju njezine bijede i opustošenosti, jer su mletačkoj politici dodana i turska pustošenja. Tako je za više stoljeća zacrtana gospodarska zaostalost Dalmacije. S druge strane, četiristoljetna mletačka vlast nad Dalmacijom postala je snažan činilac političke rascjepkivosti hrvatskih zemalja. Zbog toga i zbog turskog prodora, XV stoljeće je presudno razmeđe u razvitku hrvatskih zemalja.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB